

Egedy Gergely

Metternich és az Európai Unió – Vajon érdemes-e felidéznünk Metternichet a 21. század első negyedében?

E sorok szerzőjének válasza határozottan igenlő. A nagy történelmi személyiségek vizsgálatából mindig lehet valamit tanulni, de az ukrajnai háború egy sajátos vonatkozásban is aktualitást ad Metternich felidézésének. Az ő életművének az átgondolása ugyanis segítséget nyújthat annak a kérdésnek a megválaszolásában, hogy a napóleoni háborúk egész Európát magával sodró, negyedszázadon át tartó sorozata miként volt rendezhető úgy, hogy azt hosszú békekorszak kövesse. Régi és alapvető dilemmája a politikai gondolkodásnak, hogyan lehet háborúból békét, káoszról rendet teremteni.

Ma már széles elemzői körben elfogadott vélemény, miszerint az ukrajnai konfliktus visszafordíthatatlanul felborította a hidegháború végével kialakult világrendet, de joggal fogalmazott úgy Kenneth Waltz, a nemzetközi kapcsolatok elméletének jeles kutatója, a realista iskola kiemelkedő képviselője, hogy amiként a természet irtózik az ürtől, úgy a világpolitika sem tűri meg hosszabb távon az egyensúly hiányát. Ez azonban nem az égiek ajándéka, hanem tudatos törekvést igényel a döntéshozók részéről. A 100. életévében 2023-ban elhunyt Henry Kissinger, a külpolitikai gondolkodás egyik legnevesebb amerikai szakértője *A helyreállított világ* című munkájában elsősorban azért tartotta oly sokra Klemens von Metternichet, mert ő a Habsburg Birodalom külügyminisztereként (1809-től) és kancellárjaként (1821–1848) a napóleoni háborúk után az egyensúly megteremtésével évtizedekre biztosítani tudta a világpolitika akkori centrumának, Európának a békéjét.¹

Az erőegyensúly művészete

Metternich olvasatában Napóleon veresége azt bizonyította, hogy pusztán nyers erőszakkal nem lehetséges a nemzetközi kapcsolatokat uralni, a stabilitást és a biztonságot csak

¹ KISSINGER 1957.

az erőegyensúly kialakításával lehet elérni. (Mainzban tanítómestere volt Niklas Vogt, aki jelentős munkát publikált az erőegyensúly elméletéről 1802-ben *Das System der Gleichgewichts und der Gerechtigkeit* címmel.) E megfontolás jegyében a kancellár az egyensúly fenntartásába a jelentősen megerősödött cári Oroszország ellensúlyozására Nagy-Britanniát is bevonta, amely egyébként politikai elveiben a „Szent Szövetségtől” igencsak távol állt. Remekül együtt tudott működni a sajátjához hasonló felfogású lord Castlereagh brit külügyminiszterrel, London és Bécs kapcsolata csak azután romlott meg valamelyest, hogy 1830-ban a liberális lord Palmerstont nevezték ki a Foreign Office élére.² Metternich stratégiájának szerves része volt az a törekvés is, hogy az Európa rendjét felborító vesztes Franciaországot ne sújtsák olyan szankciókkal, amelyek újabb háború kirobbantására sarkallnák. „Sosem gondoltam, hogy a szövetséges hatalmaknak bármilyen más céljuk lett volna, mint a béke fenntartása” – nyilatkozta 1830-ban.³ „A háború gonosz dolog. Mindent beszennyez, még a gondolkodásunkat is” – fejtette ki a kancellár annak indoklására, hogy miért törekszik tartós békére. Kiváló modern életrajzírójától, Wolfram Siemanntól azt is tudjuk, hogy a háború fizikai borzalmai, amelyeknek német és francia földön tanúja volt, kifejezetten háborúellenes politikussá tették. 1914-ben igazolódott be az a véleménye, hogy a háború csak „óriási hibák következménye lehet [...] A háború az emberi társadalom vége.”⁴ Tény, hogy a napóleoni háborúkat lezáró bécsi kongresszuson (1814–1815) Ausztria külügyminisztereként meg tudta akadályozni, hogy az új nemzetközi rendet kizárólag a győztes hatalmak bosszúvágya alakítsa ki – éles ellentétben az első világháborút lezáró 1919-es konferenciával.⁵ Az 1815-ös rendezés pontosan tükrözte Metternich államférfiúi képességeit, s – kimondva-kimondatlanul – rávilágít az 1919-ben Versailles-ban összegyűlt „négy nagy” szellemi törpeségére. Olyan jól sikerült neki az erőegyensúly megvalósítása, hogy a lehető legkevesebb kellett az erő alkalmazására támaszkodnia.⁶ Ezt háborús fenyegetés és fegyverkezési verseny kezdeményezése nélkül érte el, lényegében az érintettek önkéntes hozzájárulásával. Metternich későbbi munkatársa és bizalmasa, Friedrich von Gentz *Über den ewigen Frieden (Az örök békéről)* című munkájában (1800) az intézményesített béke csalóka ideáljával az erőegyensúly fenntartásának az elvét állította szembe, amelyet arra is alkalmasnak tartott, hogy védelmet nyújtson a nemzetközi jog megsértéseivel szemben. Gentz és Metternich erőfeszítései az európai államrendszer átalakítására az „örök”, de legalábbis tartós béke biztosításának céljával kétségtelenül a 18. századi felvilágosodás racionalizmusának, különösen Kantnak a hatását tükrözték.⁷

² CHAMBERLAIN 1988: 51–52.

³ SEWARD 2021: 168.

⁴ SIEMANN 2010: 48, 93.

⁵ A két konferencia összevetéséhez lásd HALÁSZ 2023.

⁶ KISSINGER 1996: 70.

⁷ SOFKA 1998: 121–131.

Diplomácia a forradalmak ellenében

Az 1815-ös békerendszer stabilizálása érdekében Metternich új eszközt vezetett be a diplomáciába: az állam- és kormányfők rendszeres konferenciáit. A kancellárnak rendkívüli pszichológiai érzéke volt ahhoz, hogy a tárgyalásokon ellenfelei fölé emelkedjen, és sosem hagyta, hogy szubjektív érzései vezessék döntéseiben. A „Szent Szövetségbe” tömörült hatalmak (Ausztria, Oroszország, Poroszország) és Anglia három jelentős konferenciát tartott – együttműködésüket bátran nevezhetjük az első összeurópai biztonsági rendszernek. 1820 telén Troppauban (a mai Opavában) és 1821 tavaszán Laibachban (a mai Ljubljánában) a nápolyi felkelés kapcsán, majd 1822-ben Veronában, ahol a franciák spanyolországi beavatkozásáról volt szó.⁸ Troppauban mondták ki elvi jelleggel a belső rend megőrzését szolgáló intervenciók jogosságát. A nagyhatalmak gördülékeny együttműködését a görög szabadságharc ügye törte meg. Mint ismeretes, Szentpétervár – Franciaországgal és Angliával együtt – a görögök pártjára állt, míg Metternich – a *status quo* védelmének jegyében – a törökökére. Úgy vélte, hogy a Habsburg Birodalom és az európai erőegyensúly érdekei egyaránt megkövetelik az oszmán birodalom fennmaradását, s attól tartott, hogy a görögök példája ragadós lehet. Siemann emlékeztet arra, hogy Metternich már Napóleonnal folytatott beszélgetései során azt az álláspontot képviselte, hogy a török hatalom megőrzése európai szükségyszerűség.⁹ Hogy helyes volt-e az álláspontja, arról persze lehet vitatkozni, tény viszont, hogy ez utóbbi szempontot ő mindig következetesen figyelembe vette. Ezzel összefüggésben idézhető fel, hogy 1830 májusában, Párizs és Szentpétervár közeledése kapcsán kifejtette a Bécsbe akkreditált francia nagykövetnek, hogy veszélyesek a bilaterális egyezmények. A békét érintő alapvető kérdésekben konszenzusra van szükség a nagyhatalmak között – hangsúlyozta.¹⁰ Az 1830 júliusában kitört párizsi forradalom nagy kihívás elé állította Európát. Metternich józanságát jelzi, hogy miután Lajos Fülöp arról biztosította őt, hogy saját személye a legerősebb garancia a legnagyobb rossz, a köztársaság ellen, a kancellár végül az intervenció ellen foglalt állást. (Noha a „polgárkirályt” továbbra is illegitimnek tekintette.) Illúziókat azonban nem táplált, tudta, hogy a történelem vesztes oldalán áll. Diplomáciai és titkosszolgálati forrásokból 1847 végén már azzal is tisztában volt, hogy forradalom közeleg. 1848 márciusában a lemondást választotta, azt üzenve a forradalmároknak, hogy ő 39 éven át csak szikla volt, amelyről a hullámok visszacsapódhattak, ám „az akadály kiküszöbölése nem változtatta meg a helyzetet”, azaz nem küszöbölte ki a káosz bekövetkezését.¹¹

⁸ SEWARD 2021: 160–161.

⁹ SIEMANN 2010: 80.

¹⁰ SEWARD 2021: 201.

¹¹ KISSINGER 1957: 196.

A legitimitás elve

Kissinger szavaival a kancellár arra törekedett, hogy „a forradalmat ne ellenforradalommal, hanem a legitimitáshoz való ragaszkodással győzze le”.¹² A legitimitás volt a *credó*ja – írja a róla szóló, 1939-ben publikált könyvében Németh Andor is.¹³ Valóban elmondható, hogy Metternich számára a rend fogalma, amelyet az egyensúly megvalósulásával azonosított, szorosan összefüggött a legitimitás kérdésével. Ismeretes, hogy a „Szent Szövetség” elvi alapjaként a francia forradalom örökségének teljes elutasítása és a dinasztiai tekintélyének erősítése szolgált – a helyesnek, legitimnek ítélt világrend helyreállítása. A liberalizmus legitimitásfelfogását, miszerint a szuverenitás a népé, amely akár el is kergetheti az uralkodót, Metternich megvetéssel utasította el, amiért Európaszerte gyűlöltté vált a radikális változásokat követelők szemében. A kancellár felismerte, hogy a társadalmi tendenciák és a nemzetközi politika irányai között szoros kapcsolat áll fenn. Az államközi együttműködés az ő olvasatában így kifejezetten morális célokkal is összekapcsolódott, tulajdonképpen ez a meggyőződés legitímálta a „Szent Szövetséget”. A francia forradalomban, amint azt a visszaemlékezéseiben is hangsúlyozza, elsősorban nem is politikai, hanem társadalmi tartalmat látott, s ezért még veszélyesebbként értékelte – valóságos civilizációs csapásként.¹⁴ A bécsi kongresszust követő korszaknak a neves svájci jogfilozófus, Karl Ludwig von Haller adta meg a nevét a „restauráció” kifejezéssel, amely nagyszabású munkájának címében szerepelt (*Restauration der Staatswissenschaft*, 1816–1834), Metternich azonban valójában nem egyszerűen a korábbi állapot helyreállítására, azaz restaurációra, hanem – az általa kedvelt fordulattal – „rekonstrukcióra” törekedett. A legitimitás történelmi elveit boncoló, *Hatalom* című, immár klasszikusnak nevezhető könyvében a jeles olasz történész, Guglielmo Ferrero azt írja, 1814-től 1914-ig „a monarchikus hatalom vitathatatlan legitimitása a világ egy részének olyan biztonságot biztosított, amelyre korábban még nem volt példa”.¹⁵ Ellenfelei sem tagadhatják, hogy ebben kulcsszerepet játszott Metternich. Nem zárkózott el ugyanakkor a reformoktól sem, mert Edmund Burke tisztelőjeként maga is vallotta, hogy a változások elfogadása nélkül az állam lemond saját fenntartásának eszközéről. Így szervezte újjá a 35 államból és négy szabad városból álló német világot a Német Szövetség (*Deutscher Bund*) kialakításával, és hasonló laza szerkezetű alakulattal kísérletezett Észak-Itáliában is, a *Lega Italica* létrehozásával, amely a Habsburg-dinasztia befolyása alatt álló uralkodókat

¹² KISSINGER 1957: 191.

¹³ NÉMETH 1999: 137.

¹⁴ SIEMANN 2010: 81.

¹⁵ FERRERO 2001: 171.

tömörítette volna.¹⁶ Ez az elképzelése azonban a helyi ellenállás és Ferenc császár merevsége miatt meghiúsult.

A liberalizmus és a nacionalizmus ellen

Metternich Európa rendjét és békéjét két, egymással szorosan összefüggő tényezőtől féltette, a liberalizmustól és a nacionalizmustól. Az előbbit a forradalommal, az utóbbit az instabilitással és a nemzetközi anarchiával kapcsolta össze. (Emlékeztet, hogy a nemzeti eszme jószerével egész Európában csak a 19. század második felében vált a konzervativizmus szövetségesévé.) A kancellár Ausztriát erős hatalommá tette, Poroszország kivételével döntő befolyást szerzett a német államokban is, de amint azt saját maga megjegyezte, erre azért is törekedett, mert Bécs elvei egyúttal a sajátjai is voltak. „Erkölcsi értelemben Ausztriát tekintem a hazámnak – jelentette ki a Koblenzben született politikus –, mert létének alapja teljes összhangban áll meggyőződésemmel és érzéseimmel.”¹⁷ Tudatában volt annak, hogy a liberális eszmék és a nemzeti elv uralomra jutása életveszélyt jelent az általa képviselt és szolgált Habsburg Birodalom fennállására nézve is, ezért határozottan szembefordult azokkal. Nem értett egyet II. Józsefnek a birodalmat alkotó nemzetek beolvasztására irányuló centralizációs politikájával, de éppígy nem támogatta a nemzeti önrendelkezés eszméjét középpontba állító mozgalmakat sem. Nem kívánta akadályozni a nemzetek öntudatra ébredését és kulturális fejlődését, elfogadta, hogy minden népnek megvan a joga saját tradícióihoz, viszont az állam egységét szem előtt tartva ellenezte a saját állam alapítására vonatkozó terveiket és vágyaikat.¹⁸ Az 1848–1849-es forradalmi hullám után, angliai és belgiumi emigrációjából hazatérve, ezért figyelmeztette a fiatal Ferenc Józsefet is 1852-ben arra, hogy következetesen ügyeljen az „egység” és a „különbözőség” szempontjainak helyes arányára a birodalom szerkezetének kialakításában.¹⁹ Nagyon világosan fogalmazta meg álláspontját Joseph von Hübner bárónak 1850-ben: „A centralizáció despotizmus nélkül csak fantazmagória” – a despotizmust pedig következetesen elutasította.²⁰ A szélsőséges megoldásoktól mindig mélyen idegenkedett; „irtózott mindentől, ami szertelen”.²¹

¹⁶ SEWARD 2021: 111; SIEMANN 2010: 53–54.

¹⁷ SIEMANN 2012: 9.

¹⁸ SEWARD 2021: 110.

¹⁹ Metternich levelét idézi ANDICS 1975: 328.

²⁰ Idézi SEWARD 2021: 110.

²¹ NÉMETH 1999: 119.

Az Európai Unió megalapozója?

A történeti szakirodalomban gyakran „európai koncertként” emlegetett, Metternich által létrehozott rend 1848-ig a kisebb változások ellenére is teljes mértékben biztosította a kontinens békéjét. Ez a béke a konzervativizmus elvein nyugodott. Az osztrák kancellár meg volt győződve arról, hogy nemcsak Ausztriát, hanem az egész kontinenst védelmezi a forradalom és a káosz rémétől. Ő volt Európa legjobban informált politikusa, és túlzás nélkül állítható, hogy semmi sem történhetett az ő valamilyen szintű részvétele nélkül. Egyetérthetünk tehát Kissingerrel abban, amit a „Metternich-vitáról” összeállított kötetben közölt tanulmányában állít, nevezetesen, hogy a kancellár gyakorlatilag „Európa miniszterelnökeként” járhatott el, egy olyan rendszerben, amely „közelítette” az összeurópai kormányzatot (*approximation to a European government*).²² Seward idézi Metternichnek azt a levelét, amelyet 1824-ben írt az angol Wellington herceghez: ebben kifejtette, hogy ő valójában egész Európát hazájának tekinti.²³ Siemann azt is felidézi, hogy Metternich már élete első, még 20 évesen írt röpiratában is Európa eszméjét emelte ki. Ehhez haláláig ragaszkodott is.²⁴ Hitt abban, amit Gentz Európa „nagy politikai családjának” nevezett. Az állami érdekek szolgálatán túlmenően képes volt döntéseiben az összeurópai szempontokat is figyelembe venni, összeurópai léptékben gondolkodni. Ha „Európa miniszterelnökeként” járt el, vajon tekinthetjük-e őt a mai Európai Unió szellemi megalapozójának? Ezt többen is felvetették, és a kérdés kétségtelenül logikus. E sorok szerzője mégis azokkal ért egyet, akik erre nemmel válaszolnak. Metternich ugyanis sem szóban, sem írásban nem utalt soha Európa politikai egyesítésére, mert nem is gondolkodott ebben. Ha szándékait közelebbről megvizsgáljuk, jól látszik, hogy ő olyasfajta rendet kívánt a kontinensen, amelyet az alkotó egységek egyensúlya tart fenn, nem pedig egyetlen hatalom uralma. Más szavakkal fogalmazva olyan rendet, amely az erőegyensúlyra épül. A nemzetközi kapcsolatok elméletének kifejezésével élve „diffúz”, nem pedig „hierarchikus” rendszerben gondolkodott. Az egyikben a hatalom és a befolyás viszonylag széles körben oszlik meg, így a rendszer alkotói között nem áll fenn markáns státuszhierarchia, míg a másikkban a hatalom egyetlen egységnél összpontosul.²⁵ Napóleon uralmát is elsősorban az univerzalista igényű birodalomépítés miatt ellenezte. Aligha véletlen, hogy a bécsi kongresszuson olyan Német Szövetség (*Deutscher Bund*) létrehozását pártolta, amely formális és erőtlen képződményként működött, mentesen egy valódi birodalom expanzív jellegétől, területiális ambícióitól. Tulajdonképpen

²² KISSINGER 1971: 55–61, különösen: 56.

²³ SEWARD 2021: 167.

²⁴ SIEMANN 2010: 24.

²⁵ EGEDY 2017: 64–65.

az 1815 után általa kiépített egész békerendszer is a birodalmi hegemonia kialakulását kívánta megakadályozni. Ez persze a legkevésbé sem áll ellentétben azon állítással, hogy Metternich őszinte híve volt az európai államok szoros együttműködésének, a közös morális célok szolgálatának igényével. A neves amerikai konzervatív gondolkodó, Peter Viereck úgy látta, hogy az európai dimenzió, a kontinens politikai stabilitásának kérdése kulcsfontosságú volt abban a drámai küzdelemben is, amelyet Karl vom Stein porosz államférfi és a Bécszet képviselő Metternich a német egység ügyében folytatott. Szerinte ez a harc nem pusztán nagyhatalmi rivalizálásról szólt: a két vezető eltérő jellegű célokért küzdött. Míg Vom Stein a német nemzet egységéért harcolt, és Franciaország legyőzésére törekedett, Metternich az európai erőegyensúlyt tartotta szem előtt, amikor a német államokat konföderációban szeretne volna látni, nem pedig Poroszország által egyesítve.²⁶ Ez a gondolatmenet vezette Vierecket annak a megállapítására, hogy Metternich volt az utolsó nagy formátumú államférfi, aki a nyugati világ egysége mellett állt ki, szembefordulva a modern nacionalizmus „tömegembereivel”.²⁷

Elmondható tehát, hogy ha Metternichet nem is tekinthetjük az Európai Unió megálmodójának, a fentebb említett okok miatt, az kétségtelen, hogy olyan szintű és formájú intézményesített európai együttműködést szorgalmazott, amelyre a 18. században nem volt példa. Az európai államokat olyan szabályozott rendszerbe kívánta bevonni, amelyben ugyan mindegyik megőrzi szuverenitását, de önként elfogadja a kollektív biztonság igényéből fakadó cselekvési korlátokat. E célt szolgálta az általa kezdeményezett konferenciarendszer. Egy laza konföderáció körvonalai? Egy mára elfelejtett brit szerző, Walter Alison Phillips 1914-ben olyan kötetet publikált, amelyben arra utalt, hogy Metternich lényegében az „európai konföderáció” létrehozására törekedett.²⁸ Mai államtani terminológiával pontos meghatározást nyilvánvalóan nem adhatunk elképzeléseinek, de az bizonyos, hogy bármilyen formát öltön is az európai országok összefogása, Metternich mindenképp releváns napjainkban.

²⁶ VIERECK 2004: 92.

²⁷ EGEDY 2012: 133. Vö. még EGEDY 2024.

²⁸ SOFKA 1998: 136, 42. jegyzet. Az idézett munka: PHILLIPS 1914. A föderáció-konföderáció fogalmához lásd HALÁSZ 2014: 44–45.

Irodalom- és forrásjegyzék

- ANDICS Erzsébet (1975): *Metternich és Magyarország*. Budapest: Akadémiai.
- CHAMBERLAIN, Muriel E. (1988): *Pax Britannica? British Foreign Policy 1789–1914*. New York – London: Longman.
- EGEDY, Gergely (2012): Peter Viereck's View of Metternich's Conservative Internationalism. *West Bohemian Historical Review*, 3(1), 133–147.
- EGEDY Gergely (2017): *Bevezetés a nemzetközi kapcsolatok elméletébe*. Budapest: HVG-Orac.
- EGEDY, Gergely (2024): „Kraft im Recht”: the Conservatism of Metternich. *Hungarian Review*, 15(2), 49–59.
- FERRERO, Guglielmo (2001): *Hatalom*. Ford. Járai Judit. Budapest: Kairosz.
- HALÁSZ Iván (2014): Az egységes és összetett államok. In BENDE Zsófia – HALÁSZ Iván (szerk.): *Összehasonlító alkotmányjog*. Budapest: Nemzeti Közszerológiai Egyetem Közigazgatás-tudományi Kar, 39–55.
- HALÁSZ Iván (2023): Békétárgyalások Vesztfáliától Párizsig. *Országút*, 2023. január 14. Online: <https://orszagut.com/tudomany/beketargyalasok-vesztfaliatol-parizsig-734>
- KISSINGER, Henry (1957): *A World Restored: Metternich, Castlereagh and the Problems of Peace, 1812–1822*. Boston: Houghton Mifflin.
- KISSINGER, Henry (1971): Responsible Statesman of International Order. In KRAEHE, Enno E. (szerk.): *The Metternich Controversy*. New York – London: Holt, Rinehart and Winston.
- KISSINGER, Henry (1996): *Diplomácia*. Ford. Rózsa György, Baik Éva, Kálmán András, Magyarics Tamás, Szabó Klára. Budapest: Panem–Grafo.
- NÉMETH Andor (1999): *Metternich vagy A diplomácia magaskiskolája*. Budapest: PolgART.
- PHILLIPS, Walter Alison (1914): *The Confederation of Europe: a Study of the European Alliance, 1813–1823, as an Experiment in the International Organization of Peace*. London – New York: Longmans, Green, and Co.
- SEWARD, Desmond (2021): *Metternich. The First European*. London: Lume Books.
- SIEMANN, Wolfram (2010): *Metternich. Staatsmann zwischen Restauration und Moderne*. München: C.H. Beck. Online: <https://doi.org/10.17104/9783406627378>
- SIEMANN, Wolfram (2012): *Metternich's Britain*. London: The German Historical Institute.
- SOFKA, James R. (1998): Metternich's Theory of European Order: A Political Agenda for „Perpetual Peace”. *The Review of Politics*, 60(1), 115–149. Online: <https://doi.org/10.1017/S0034670500043953>